

SZEMLE

Szabó Miklós – Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700. Szeged, 1992. 392 p. (Fontes Rerum Scholasticarum IV.)

A 16–17. század kutatói örömmel vehetik kézbe a József Attila Tudományegyetem pedagógia-történeti sorozatának ezt a darabját. Nemcsak az évtizedek óta megbecsült és egyre szaporodó szegedi kiadványok jó hírét öregbíti, hanem a „Keserű-iskola” ugyancsak közismert erdélyi orientációjára is szép példa. Készült a JATE régi magyar irodalomtörténeti tanszékén és a Román Tudományos Akadémia marosvásárhelyi társadalomtudományi intézetében. Egyenes folytatása az erdélyiek középkori egyetemjárását feldolgozó munkának, ami a Kritérium Könyvkiadó gondozásában jelent meg.

Bevezetőjében Tonk Sándor világosan kifejti, amit a kötet használójának tudnia kell. Úgy tűnik, az összeállítók a külső körülmények szorítását másfajta „tágítással” próbálták ellensúlyozni. „Nem csak hogy az egyes külföldi egyetemek levéltári anyagának használatára nem gondolhattunk – írja Tonk Sándor –, de még az utolsó fél évszázad egyetemtörténeti forráskiadványainak áttekintésére sem volt lehetőségünk. (...) Be kellett tehát érniünk azokkal, a nagyobb-részt a múlt évszázadban megjelent anyakönyvkiadásokkal, közzétett diáknévsorokkal, amelyek az erdélyi könyvtárakban fellelhetők voltak.”

Bizonyára lehetne – publikált vagy publikálatlan – újabb dokumentumokkal gyarapítani az adattárat; előszavában a sorozatszerkesztő, Keserű Bálint utal is a következő, bővített kiadás tervére. Mindazonáltal nem lehet eléggé hangsúlyozni annak jelentőségét, hogy a sokhelyütt fellelhető információk egy kötetbe kerültek. A szerzők az irodalomjegyzékben százával sorolják a

felhasznált forrásokat, folyóiratcikkek szórványos adatközléseitől az egy-egy nagyobb területet átfogó monografikus feldolgozásokig. Mindezeket immár nem kell egyenként átnézni.

A sorozatszerkesztő előszavában említett „bővített Erdély” nem földrajzilag értendő. A színtér ugyanis a mai Románia Kárpátokon inneni területe; bizonyos történelmi korszakokban pedig más részeket is Erdélyhez tartozónak tekintettek. Kárpótl vizont a szereplő személyek körének kiterjesztése. Az erdélyi születésűek mellett helyet kaptak olyanok is, akik munkásságukkal kapcsolódtak Erdélyhez. További bővítés, hogy a névsor „nemcsak azoknak a neveit tartalmazza, akik egyetemi tanulmányok birtokában viselték az akadémia címet és éltek a címmel járó előjogokkal is, hanem mindazok szerepelnek, akik tanulás okáért külföldön időztek és hazatérve bizonyoságot tettek tanulmányaikról.”

A kötet jó háromnegyede, közel háromszáz lap az akadémia felsorolása, nem kevesebb mint 2854 tétel. A szerzők szerényen névsornak nevezik, holott az egyes személyekhez kapcsolódva áll össze a tulajdonképpeni adattár. Elsőre talán meglepőnek tűnik, hogy a besorolás alapja a keresztnév betűrendje. A bevezetőben esik szó a családnévhasználat kiforrottságáról az adott időszakban, ez indokolja a választott megoldást.

Aki Abrahamust keres, könnyen megtalálja: nemcsak azért, mert az az első tétel, hanem azért is, mert több nincs is. Bonyolultabb a helyzet – például – a Johannesekkel. Éppen 509 van belőlük. Az azonos keresztnévűek a beiratkozások időrendjében követik egymást. (Azért is említet ezt a társaságot, mert az első Johannes kilóg a kötet címében álló időhatárok közül: az 1519/20-as tanév második félévében iratkozott be a bécsi egyetemre. Remélhetőleg senki nem fog haragud-

ni, amiért bekerült, különösen, hogy egyes vélemények szerint azonos Johannes Honterussal.)

Mint a besorolás módjából is következik: ha van kiadvány, ahol a mutató nem felesleges toldalék, akkor ez olyan. A mutatók készítőinek: Bakonyi Gézának, Vadai Istvánnak és Varga Andrásnak a felelősségét növeli az a tény, hogy precíz munkájuk nélkül a kötetet aligha lehetne használni. Kevés olvasóról feltételezem, hogy nekiülne arról olvasni, hol jártak egyetemre és mire jutottak – mondjuk – a Leonhardus keresztnévűek, és a következő alkalommal a Lucasokkal, majd a Ludovicusokkal folytatná. Legtöbben bizonyára a személynévmutatóból fognak kiindulni. Itt az ismert névalak szerint találhatják meg, akit keresnek, és mellette a megfelelő tételszámot.

Az időrendi mutatóban az egyes évszámok után állnak a tételszámok. Minden személy csak az első külföldi beiratkozása dátumánál szerepel, így bizonyos adatokra ebből a mutatóból nem derül fény. Például: kíváncsi vagyok rá, hogy Apáczai Csere János 1650-ben beiratkozott-e valahová. A személynévmutatóból tudom, hogy Apáczai az 1265. tétel. Az időrendi mutatóban az 1650-es évszám után ezt nem találom: ebből annyi bizonyos, hogy Apáczai 1650-ben elsőként nem iratkozott be sehová.

Az egyetemi és iskolai központok mutatójában a városok betűrendben sorakoznak. Minden város után következnek az érintett évszámok növekvő sorrendben; minden évszám után az ahhoz tartozó tételszámok, ugyancsak növekvő sorrendben. Ha kikeresem Utrechtet, az 1650-es évszám után az első tétel az 1265. Ebből a mutatóból tehát megtudhatom, hogy Apáczai 1650-ben beiratkozott az utrechti egyetemre.

Aszámazási helyek mutatójában egyazon helység különböző nyelvű elnevezései szerepelnek, mindegyik a maga betűrendi helyén. A vonatkozó tételszámok azonban a magyar névnél találhatók. Például Clujnál is, Klausenburgnál is Kolozsvárra való utalás áll; a tételszámok felsorolása előtt variánsként tüntették fel a román és a német városnevet.

Ha valaki így vagy úgy, de eljut az öt érdeklő tételekhez, nemcsak a külföldi egyetemjárás, de az itthoni pályafutás legfontosabb adatait is megtalálhatja. „Az értelmiségi pálya főbb állomásait (látogatott iskolák, a betöltött hivatalok, tudományos kapcsolatok) tüntettük fel” – írja

Tonk Sándor. Nem hiányzik az idézett források megjelölése sem, sőt, a tárgyalt személyhez kapcsolódó legfontosabb szakirodalom is helyet kap. Némelyik tétel valóságos kis monográfiának tekinthető. Külön elismerés illeti a szerkesztőt, Font Zsuzsa munkáját. Hiszen, mint az eddigiekből is kitűnik, a legkülönbözőbb eredetű adatok ezreit kellett egységes kötetű összefoglalóba – és ez mintaszerűen valósult meg.

Összegzésül ismételtelen hangsúlyozom a kötet hasznosságát. Bár megvalósulhatna a sorozatszerkesztő elképzelése: az anyag számítógéppel kezelhető változata... Ez nemcsak a folyamatos bővítést tenné lehetővé, hanem a roppant anyagban való könnyebb eligazodást is. Addig is: a kiadvány ebben a formájában is iskola- és művelődéstörténészek számára nélkülözhetetlen kézikönyv, de gyakran adódhat oka fellapozni mindenkinek, aki bármilyen kapcsolatban áll a 16–17. századi Erdély történetével.

BARTÓK ISTVÁN

A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig Sajtó alá rendezte és szerkesztette KILLÁN István. Argumentum Kiadó, Bp. 1994.

A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma című sorozat utolsó kötete látott napvilágot a címben jelzett munkával. Az egy évtized alatt megjelent hat kötet célja az volt, hogy az eddig a kutatás számára ismeretlen, s ezért gyakran nem létezőnek kezelt 17–18. századi színjátszás és drámairodalom feltérképezéséhez nyújtson segítséget egy a jelen pillanatban a lehető legteljesebbnek tűnő adattárral. Így az első három kötet Staud Géza gondozásában a jezsuita, a második fázisban megjelent kötet Varga Imre sajtó alá rendezésében a protestáns iskolai színjátszás adatait tartalmazza. Külön kötetben jelentek meg az egyéb katolikus tanintézmények adatai (Kilián István, Pintér Márta és Varga Imre munkája), majd – Staud Géza halála után – H. Takács Mariann elkészítette a jezsuita kötet mutatóját. Kilián István jelen munkájával vált teljessé ez a kutatás. A sorozatban résztvevő kutatók egyik fő erénye, hogy maguk is tisztában voltak azzal, hogy a pillanatnyi teljességet rögzítették, s további adatok mindig kerülhetnek elő újabb források fellelésével. Ezt a nyitottságot bizonyítja a sorozatszerkesztő,

Hopp Lajos utószava, mely az egész sorozat zárását is jelenti, és a folyamatos adatgyűjtés fontosságát emeli ki. Megtudhatjuk, hogy a tervek között szerepel egy pótkötet megjelentetése, melyhez várják minden magyar és külföldi kutató segítségét. Ugyanakkor az is publikussá válik, hogy a készülő adatregiszter bármikor felhasználható a kutatás számára, a mindenkori legfrissebb állapotot rögzítve áll rendelkezésre a pótkötet megjelenéséig. A szakmai nyitottság és együttműködés ritka szép példáját kell látnunk — azt hiszem — ebben a gesztusértékű felhívásban. Annál is inkább fontos ez, mert az eddig rendelkezésre álló adatbázis is bizonyítja, hogy olyan mennyiségű adat halmozódott itt fel, mely immár az alap kutatások elvégzése után, új kérdéseket tesz fel az irodalom- és a művelődéstörténet számára.

Mivel — már csak az országhatárok újkori módosulása miatt is — nemzetközi érdeklődésre is számot tarthatnak az itt feltáruló tények, lényeges a kötet(ek) többnyelvűsége. Itt azonban sajnos rögtön szembetűnő és méltánytalan hiányossággal találkozunk. A sorozat latin címe — *Fontes ludorum sceniorum in gymnasiis collegiisque scholarum piarum Hungariae* — bár a belső borítón pontosan, de a címlapon értelemzavaró sajtóhibával jelent meg: a *scholarum* szó kihagyásával. Az ilyen szembeszökő helyen lévő nyomdahiba csúfságán az sem változtat sokat, hogy a kötetek javarésztében helyesbítő cédula található (e sorok írójából ez is kimaradt). Ehhez képest már kicsinyeség, hogy a *Mutatókat* jelző címdoldal is fordítva van fűzve.

A tartalmi vonatkozások nem ilyen kedvezőtlenek: az adattárat három nyelvű bevezető előzi meg. Ahogy a jezsuita kötet esetében adekvát volt a német mellett a francia nyelv használata, itt külön örvendetes a magyar, német előszó mellett a szlovák nyelvűt is olvasni, hiszen a piarista rendtartomány számos rendháza esett a mai Szlovákia területére, s az adatok szerint a 17–18. században is mindhárom etnikummal számolni lehetett. Ezt követi a források közlése, a sorozatban megszokott séma szerint: az adatok városokhoz ill. iskolákhoz kapcsolódva, kronológikus rendben követik egymást. A városok ebben a kötetben nem alfabetikus rendben következnek, mint pl. a „vegyes katolikus” kiadványban, hanem az alapítás időrendjében. Így a rend magyarországi elterjedésének folyamatát is némileg nyomon követhetjük az adatok birtokában.

A korábbi kötetekhez képest jelen kiadvány legfontosabb újítása az igen sokféle szempontot felölelő mutatók rendszere. A szokásos cím- és névmutató mellett két egyébbel, a műfaj illetve az ún. zene- táncfogalom mutatóval találkozhatunk. Ezt a sokféleséget mindenképpen csak üdvözölhetjük, apró következtelenségei ellenére is. Ilyen zavaró ellentmondás például, hogy bár a címmutató nem mindig az első szó, hanem egy kulcsszó alapján sorolja be az előadásokat, mégis az *actio comica* ugyan az „a” betűnél, a *comica actio* viszont a „c” betűnél, az *elegans actiuncula* az „e” betűnél található, s a kettő összefüggéseire nincs utalás. Mint ahogy talán az *Actiuncula* című darab is megérdemelt volna egy utalást az *actiuncula* címtípusnál. Ezeket a következtelenségeket némiképp ellensúlyozza azonban a műfajmutató. Az utolsó, a zene- táncfogalom mutató viszont ötletszerűen emel ki egy, azaz két tényezőt az előadás számtalan körülményei közül. Eredményesebben kezelhető mutató lenne, ha felhasználta volna a jezsuita kötet „Színjátékszással kapcsolatos egyéb adatok” elnevezésű mutatójának tanulságait, s a korabeli zenei elnevezések mellett élt volna ezen kötet jól megválasztott tárgyszavaival is.

Összességében azonban meg kell állapítanunk, hogy az adatregisztrálás hálátlan és sokszor nem becstelt munkáját a kötet gondozója az eddigi kötetek tapasztalatait is figyelembe véve végezte. A sorozat alakulásán belül pedig mindenképpen megfigyelhető a sorozat szerkesztőinek az adatok folyamatos szaporodása következtében alakuló, változó, fejlődő szemlélete, melynek birtokában a kiegészítő kötetben bizonyára méltán célozzák meg akár a tökéletességet is.

CZIBULA KATALIN

Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai 1526–1848. Argumentum Kiadó. Budapest, 1994.

Fallenbüchl Zoltán munkája, a korábban megjelent Magyarország főméltóságai 1526–1848 című mű után újra arra vállalkozik, hogy a Mohácsiól a polgári forradalomig terjedő időszak magyarországi tisztségviselőit — már amennyire tisztségviselőkről beszélhetünk a főispánok esetében — az archontológia szabályai szerint rendszerezze. A szerző szándéka ebben a „három nyelvű” (magyar, latin, német) munkában, mint azt a bevezető tanul-

mány végén meg is említi, az volt, hogy viszonylag megbízható adatsorokkal szolgáljon a kutatók és az érdeklődők számára, egy olyan kérdéstről illetve problémáról, amelynek összefoglaló archontológiai feldolgozása nincs.

A kötetben található adatsorok feladata tehát a tájékoztatás lenne, a munka pedig, legalábbis a kiadói szándék szerint, általánosan használt kézikönyv. Azonban a történettudomány egyik paradoxona, hogy az alapvetőnek szánt és vázlatosnak tűnő munkák esetében sem mellőzhetőek a hosszadalmas és fárasztó levél- és kéziratári kutatások éppúgy, mint a korszakra és témára vonatkozó szakirodalom ismerete. Márpedig ebből a szempontból a tárgyalt mű valóban nem lehet több, megint csak a bevezetőre hivatkozva, mint kiindulópont a további feltáró munkához.

A munka archontológiai sorai alapvetően egy az Országos Levéltárban őrzött 18. század végi kéziraton alapulnak, mivel azonban ez csak a legszűkebb értelemben vett Magyarország vármegyéivel foglalkozik, és ezen belül sem terjed ki minden megyére, a szerző kénytelen volt egyéb kiadványokra alapozva (tiszticímértás kalendáriumok, vármegyei monográfiák, Somogyi Zsigmond *Magyarország főispánjainak története 1000–1903*, Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* és Nagy Iván *Magyarország családjai*) további adatsorokat készíteni Erdélyről és Horvát-Szlávnországról is.

Ezeknek az adatsoroknak az adatközlésében a szerző megpróbált igazodni az alapvető forrásként használt kéziratához. Ugyanakkor egyes sorokban kiütközik, hogy azt nem a forrásából merítette.

A segédkönyvek és ezeken belül az archontológiaiak legfőbb mércéje azonban nem ez, hanem a munka viszonylag könnyű használhatósága, amit a jól megválasztott és következetes adatközlés valamint a megfelelő mutatók segíthetnek. Ebből a szempontból a munka nem mentes a hiányosságoktól, az ellentmondásoktól és a hibáktól sem.

Az első ezek közül, hogy szinte nincs a munkában olyan adatsor, amelyben ne találna az olvasó hiányzó éveket (Pl. Moson vm. 1657–1666 között vagy Bodrog vm. 1703–1714 között). Mivel számos főispáni sorban a szerző közli, ha adathiány vagy üresedés volt, ez a következetlenség nehezen magyarázható.

Hasonló módon következtelen a szerző a halálzási dátumok közlésében, így több személy ese-

tén, ahol a halálozás dátuma megállapítható lenne, nem közli, míg másoknál igen. Ez azonban igen nehézé teszi az egyes azonos névben szereplő személyek azonosítását illetve megkülönböztetését.

Problémákat vet fel a nevek írásmódja is. A latin névalakok használata nem lenne hiba, de a könyv végig következtelen abban, hogy előnévvel vagy anélkül illetve teljes vagy betűhű átírásban közli ezeket, így Verancsics Antal egri püspöként Verancsics de Sebenico Anton, esztergomi érsekként Verantius Antonius néven szerepel, míg Magócsy Gáspárt írja Magochynak is.

Nem döntötte el a szerző azt sem, hogy az esetleges párhuzamosan viselt főispáni tisztségeket hogyan és hol tüntesse fel. Így fordulhat elő, hogy az egyszerre két tisztséget viselő személy másik főispánságát az egyik adatsorban említi, a másokban nem (pl. Magócsy Gáspár Heves megyei főispánságát a borsodi sorban jelöli, míg a hevesiből kimarad a Borsodra vonatkozó információ).

Számos helyen nem jelöli a szerző a több személy által egyszerre viselt főispánságot, míg mások esetében ezt megteszi. Például a gömői adatsorban Bebek Ferenc és Feledi Eustachius „együtt” megjelöléssel szerepel, míg a borsodi főispánok között az évszámok alapján hasonlóképpen működő Forgács Zsigmond János és Miklós nem.

Néhány esetben az egyik főispánságból másikba kerülő személyek esetén a két különböző adatsorban szereplő dátum egymásnak ellentmond. Így az 1776-ban a Máramarosból Tolnába került Apponyi György esetén a tolnai adatsorban 1777 szerepel a tisztségviselés kezdeteként.

A munka legkritikusabb része azonban a mutató és az egyes személyek megkülönböztetethezisége. A műben többféleképpen előforduló személyek rendszerint csak az egyik névvel szerepelnek a mutatóban, és más azonos nevű személyeket is itt szerepeltet a szerző. Így a Pálffy János név öt különböző Pálffy Jánost takar, de ezek ennél többször szerepelnek az adatsorokban. Mindez erősen megnehezíti a különbségtételt, különösen az egymáshoz időben közel élt személyeknél. Ez a probléma kiküszöbölhető lett volna, ha legalább azokat, akiknél ez megállapítható, a születési és/vagy halálozási dátumuk alapján a szerző megkülönböztette volna.

Mindezek a hibák, hiányosságok azonban nem feledtethetik a kötet pozitívumait. Ezek között első helyen áll, hogy a bevezető tanulmány –

melyben a szerző a főispáni tisztség történetének jogtörténeti ihletésű vázlata mellett megadja a vizsgált korban legtöbb főispánságot viselt családok listáját is — kétnyelvű (német és magyar), valamint az archontológiai sorok adatközlése is latin és magyar. Ehhez kapcsolódva a kötet végén található az adatsorokban használt kifejezések öt nyelvű jegyzéke is.

Azonban a műben a többnyelvűségből is származnak problémák, melyek közül a legsúlyosabb, hogy a szerző az örökös főispán fogalmát jelölő terminust (perpetuus) pontosan a definícióval ellentétesen használja az adatsorokban, az általa örökletesnek (hereditarius) megjelölt forma jelölésére, s erről pusztán a szójezék végén egy jegyzetben szól.

Poszítívum továbbá maga a munka, mely összes hiányosságával együtt is könnyen hozzáférhető archontológiai összefoglalását adja a Mohácsot követő időszaknak, azzal együtt is, hogy hiányosságaival felhívja a figyelmet a megfelelő kiadói munka, és a további, minél szélesebb körű kutatások szükségességére.

EGRY GÁBOR

Somorjai Ádám: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának disszertációi (1863–1993) (Studia Theologica Budapestiensis 9.) Bp. 1993. 217 p.

A 20. század második felében az információ-áramlás mennyiségének és gyorsaságának ugrásszerű változása, a kiadási tevékenység mérhetetlen megnövekedése és széttagoltsága a szakembereknek — még szűkebb érdeklődési területükön belül is — lehetetlenné teszi a megjelent könyvek és tanulmányok nyomon követését. S ha ez a nyomtatott művek esetében így van, akkor fokozottan érvényes a kéziratban lévő kandidátusi, doktori értekezésekre és az egyetemi szakdolgozatokra, pedig több száz ezer lapnyi szövegükben értékes, nem egyszer kiadásra érett mű hever szinte teljesen ismeretlenül és felhasználatlanul. Egyes budapesti és vidéki egyetemek, főiskolák törlesztettek már ezirányú adósságukból, most a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kara disszertációinak bibliográfiáját készítette el Somorjai Ádám. Természetesen csak azokat a műveket regisztrálhatta, melyek ma is megtalálhatók az egyetem könyvtárában, hiszen az elkészült, de

eltűnt dolgozatok felvételének nem sok értelme lett volna.

Erdő Péter, a Studia Theologica Budapestiensis sorozat szerkesztője rövid, de minden lényeges kérdésre kiterjedő előszava jól eligazít a Hittudományi Karra benyújtott doktori és licenciatúsi dolgozatokra nézve, melyek a könyvtár állományában — örvendetes módon — meglehetősen teljességgel megmaradtak, ha nem is biztos, hogy ténylegesen minden benyújtott és megvédett dolgozat ma is megvan a gyűjteményben. Túlnyomó részük azonban minden bizonnyal megmaradt, és az egyetem könyvtárában hozzáférhető. A legrégebb disszertációk (1863-tól az 1920-as évekig) az Egyetemi Könyvtárból kerültek át (esetleg vissza?) a Hittudományi Kar könyvtárába. Ezek főként egyházi jogi kérdésekkel foglalkoznak, de van közöttük néhány — legalábbis a címleírásból az derül ki — , melynek nincs egyházi vonatkozása. Az időszak elejéről azért nem maradtak ránk licencia dolgozatok, mert a Karon egyszerűen nem létezett licenciatús. Noha az 1858-as esztergomi zsinat kívánatosnak találta a licenciatús fokozatának visszaállítását, az még évtizedekig váratott magára, s erre csak XI. Pius pápának a hittudományi képzést az egész világegyházban megújító, 1931. május 24-én kelt „Deus scientiarum Dominus” kezdetű apostoli rendelkezése nyomán került sor, mely a licenciatús fokozatát pontosan szabályozta.

A teológiai doktorátus megszerzéséhez általában többéves továbbképzés és önálló, illetve a Kar professzorai által irányított kutatás szükséges. A tudományos értékű disszertáció megvédését is előírták. A gyakorlat — és ez szépen látszik a bibliográfiából — azonban az volt, hogy a licenciatús megszerzése után nem sokkal, általában 1–2 éven belül, a jelölt rendszerint ugyanabból a témából benyújtotta doktoriját, melyet az általános elv szerint ki is kellett nyomtatni. Mondanunk sem kell, hogy ez 1945 után vajmi ritkán történt meg, de a két világháború között sem túl sürdűn.

A magántanári értekezések nem kerültek a most megjelent katalógusba, mert a Kar történetében ismert magántanári habilitációk számához képest e dolgozatoknak csak igen kis töredéke található ma ténylegesen a könyvtárban. Őszintén fájjaljuk a meglévők felsorolásának elhagyását, hiszen éppen kis számuk miatt aligha jelenik meg bibliográfia ezekről. Címleírásuk és közlésük ese-

tén vélhetően előbb-utóbb mégiscsak bekerültek volna a tudomány vérkeringésébe.

A dolgozatok témakörök szerinti megoszlása rendkívül egyenetlen. Míg az aszkétika és homiletika tárgyköréből 4–4, a pedagógiából 7, a katechetikából 11 dolgozat készült, addig moráliból 156, történelem-egyház történetből 227, jog-egyházjogból 317. Ez egyben megjelöli azokat a fehér foltokat, melyek eltüntetése a Kar hallgatóinak jövőbeni feladata kell legyen. Megjegyezzük azonban, hogy ez a számvetés nem teljesen pontos, mert egy-egy disszertáció több (rendszerint két) címszó alá is besorolható. A szerző ilyenkor – nagyon helyesen – mindkét helyen (pl. egyházjog és morális, biblikum és patológia stb.) felsorolja.

Következetlenségek találhatók az egyes tételek (dolgozatok) terjedelmének jelölésében. Dicsérnünk kell viszont a tárgymutató jól átgondolt tagoltságát, bár az „Egyházmegye, egyházpolitika” címszón belül az egyes egyházmegyéket (kalocsai, munkácsi, rozsnói stb.) francia bekezdéssel külön lehetett volna hozni, mint azt a legtöbb esetben (apostoli, antológia, biblikus, bizánci, bűn stb.) meg is teszi.

A dolgozatok egy részénél nincs keletkezési dátum. Bizonyára hosszabb kutatást igényelt volna, de a Kar iratanyagából valószínűleg előkereshető a beadási idő. Még azokat az adatokat sem tünteti fel szögletes zárójelben, melyeket pedig valahonnan ismer (22. tétel). Néhány disszertáció megjelent, ezt is érdemes lett volna jelezni.

E kritikai megjegyzések azonban távolról sem halványíthatják el afölött érzett örömünket, hogy a Hittudományi Kar kiadta a könyvtárban fellelhető licenctáusi és doktori értekezések katalógusát, mérhetetlen szolgálatot téve ezzel egyháztörténetírásunknak, de jócskán a magyar köztörténetírásnak is.

KÖHEGYI MIHÁLY

The Seventeenth-Century Orange–Nassau Library. Ed. with introduction and notes by A. D. RENTING and J. T. C. RENTING-KUIJPERS. With notes on the manuscripts by A. S. KORTEWEG. Utrecht, 1993, HES Publishers. 856 p.

A holland kutató-házaspár közel másfél évtizedes munkájának eredményeként a 17. század egyik legjelentősebb főúri gyűjteményének rekonstrukciója készült el. Az 1686-ban Constantijn Huygens

irányításával Anthonie Smets által összeállított katalógus, illetve az 1749-ben nyomtatott aukciós jegyzék képezik a rekonstrukció alapját, de 1608-tól 1750-ig számos más, kisebb jegyzéket, egyéb levéltári forrást is beépítettek a rekonstrukció teljessé tétele, illetve a könyvtár történetének megírása kedvéért. A könyvek többségét autopszia alapján azonosították, hiszen az Orange–Nassau-könyvtár darabjai ma is fellelhetők Hága, Párizs, Merseburg, Jéna, Göttingen gyűjteményeiben. A ma ismeretlen helyen lappangó vagy elpusztult kötetek azonosítása a korabeli jegyzékekből kiindulva történt. A szerzők minden esetben kerestek és kézbe vettek egy-egy azonos kiadású példányt, hogy képet nyerjenek a család könyvtárának tényleges állományáról.

A hazai könyvtártörténeti szakirodalomban kevésbé ismert Orange–Nassau-könyvtár története a 15. században kezdődik. Johannes IV., Nassau grófja (1410–1475) és felesége, loon-i Mária (Maria van Loon) az 1404 óta a család birtokában lévő bredai kastélyban kezdték kialakítani a flamand és a német nyelvű kéziratokból álló gyűjteményt. Az örökös Engelbert von Nassau (1451–1504) házassága révén jelentősebb német anyag került a gyűjteménybe, s ez folytatódott az unokaöccs nassauai Henrik (1483–1538) birtoklása idején is. Fia, René de Chalons (1519–1544) örökölte később Orange-t is, és őt hívták először „orániai”-nak a családban. Orániai I. Vilmos (1533–1584) az első, aki nagyobb mennyiségű nyomtatott anyagot integrált a könyvtárba. Az ő idején érte az egyik legérzékenyebb veszteség is a gyűjteményt: a spanyolok 1568-ban elfoglalták Bredát is, és az ottani kastélyból sok kéziratot Benito Arias Montanus és Christoph Plantin közreműködésével a frissen alapított spanyol királyi könyvtárba, az Escorialba vittek.

Orániai Fülöp (1554–1618) visszaszerezte Bredát, és jelentős részben a könyvtárat is. Az ő halálakor készült hagyatéki összeírás 200 nyomtatványt és 36 kéziratot említ, de ez csak az ő szerzeménye. 1679-ben került azután e kis gyűjtemény Hágába, ahol a család tulajdonában lévő kisebb könyvtárakat egyesítették. A családnak ezt a házat (Binnehof) Hágában Orániai Móric (1567–1625) szerezte, akinek könyvtárgyarapító tevékenységére azonban sajnos nincsenek dokumentumok. Móric örököse, Orániai Frigyes Henrik (1584–1647) és felesége, solms-i Amália alkalmazta könyv-

tárosként, Anthonie Smets-t (1610–1690). Neki köszönhető, hogy a gyűjtemény gyarapodásának történetét részletesen rekonstruálhatták; ő készítette el a most kiadott 1686-os katalógust is.

A bredai Schola Illustris-t 1646-ban Frigyes Henrik alapította. A családi könyvtárból ugyanis 218 kötetet ajándékozott az iskolának, amelynek bibliotékája gyarapításáról a későbbiekben Johannes Philemon (1587–1652) könyvtáros gondoskodott. Ezt az iskolát több magyar peregrinus is látogatta. A fiatalon elhunyt II. Vilmos (1626–1650) után a tulajdonos Orániai III. Vilmos lett (1650–1702), aki abbahagyta a bredai iskola támogatását, s ezzel az intézmény meg is szűnt. Az iskola könyvtára (ekkor már több mint 2000 kötet) a családi könyvtár részévé vált, kiteljesítve ezzel arculatát: az eddig történeti, haditudományi és földrajzi dominanciájú könyvtárba friss, színvonalas teológiai anyag került. Ezután Smets újrarendezte a könyvtárat, s 1686-ban befejezte a katalógizálást.

III. Vilmos 1702-ben örökös nélkül halt meg, s ezzel kezdetét vette egy hosszú örökösödési per. A könyvtár nagyobb részét a II. Vilmos testvérének házassága révén rokon porosz uralkodó I. Frigyes Vilmos tulajdonába került. Később II. Frigyes porosz király 1749-ben aukcióra bocsájtotta a gyűjteményt, s ekkor erről a részről nyomtatott katalógust adtak ki. (3068 cím). A kisebb részt Orániai I. Vilmos (1533–1584) testvére, „Öreg János” (1536–1606) leszármazottai: Orániai IV. Vilmos (1711–1751), illetve V. Vilmos (1748–1806) örökölték, s az anyag a holland királyi könyvtárba került, s csak a francia forradalom után szállították Párizsba, majd Napóleon bukása után (veszteségekkel) ismét vissza, Hágába.

A most kézbe tartott kötet valamennyi fellelhető forrást felhasznált a rekonstrukció során, s így 3732 könyv leírását adja. A Renting házaspár nem csupán egy nagy könyvtár történetét, történeti állományát tárta fel, de egyben kézikönyvet is teremtett a 17. századi magyarországi könyvjegyzékek – főként militaria és historica anyaga – azonosításában nagy haszonnal forgatható.

Befejezőként említjük meg, hogy e kötetből csupán a könyvtár 16–18. századi története ismerhető meg igazán részletesen. A 15. századi állapotokról e könyv megjelenése után jelent meg alapvető tanulmány: Herman Brinkman: The composition of a fifteenth-century aristocratic library

in Breda: the books of John IV of Nassau and Mary von Loon (Querendo 23(1993) 163–183.) című értekezése.

MONOK ISTVÁN

Bechtel, Guy: Gutenberg et l'invention de l'imprimerie. Une enquête. Paris, 1992, Fayard. 697 p.

A közelmúltban két monográfia jelent meg Gutenbergről. Az egyik a hagyományos Gutenberg-képet ismeretterjesztő formában foglalja össze (Andreas Venzke: Gutenberg. Der Erfinder der Buchdrucks. Zürich, 1993, Benziger Verlag. 370 p.), a másik, Guy Bechtelé azonban számos esetben újra szeretné rajzolni a könyvnyomtatás európai felfedezőjének portréját.

Bechtel egy arab mese ismertetésével kezdi könyvét. Mese egy gyerekről, aki meztelenül elindult a sivatagba. Az „üresség” (vide) és a „teltség” (plein) érzésének érzékeltetésének tanmeséje ez. Ő, a történész a meztelen, hiszen nincs applikálható módszer vállalt feladata megvalósításában. Megtapasztalja az ürességet is, hiszen nagyon kevés a Gutenbergre vonatkozó fennmaradt dokumentum. A teltség érzését is érezheti, sőt meg kell küzdenie vele, hiszen tengernyi a Gutenbergszakirodalom. Ő maga nem akar a 100 tézis mellé 101-diket írni, viszont azt sem tudja, melyik 99-et kell tagadnia.

A kötetben a szerző részletesen foglalkozik a Német-Római Birodalom 15. századi társadalmának állapot-leírásával, a szellemi, a művelődési tendenciák megrajzolásával, s annak érzékeltetésével, mennyire volt igény s szükségszerűség a könyvnyomtatás feltalálása. Részletesen elemzi a Gutenbergnek tulajdonított valamennyi kiadvány előállítási körülményeit, Gutenberg anyagi helyzetét, életútját. A monográfiának talán az a legizgalmasabb része, amikor a könyvnyomtatás feltalálásának 100., 200. és 300. évfordulójának ünneplése körül keletkezett iratokat mutatja be: ki, mikor, kit tartott a nagy feltalálónak. Külön kitér arra a történetre, hogy Fust és leszármazottjai milyen taktikát követtek, hogy az utókor Fustot tartsa az európai feltalálónak.

Könyve appendixében Bechtel valamennyi Gutenbergre vonatkozó dokumentumot in extenso, eredeti nyelven és franciául is közöl.

A monográfia megállapításai tehát:

1..A nyomdászat feltalálása és elterjedése az európai, de főként a német társadalom akkori állapotához volt kötve, tehát szükségszerű volt.

2. Az első alkalmazó Johann Gensfleisch alias Gutenberg volt.

3. A találmány bevezetése időbe telt (a teljes alkalmazásra 1450 körül került sor). Előtte is nyomtattak ugyan, de főként metszeteket, legendák illusztrációit stb. Gutenberg kb. 15 évig dolgozott a technika javításán, ám könyvcélú felhasználásra (*librorum multiplicatio*) Peter Schöffer tökéletesítette.

4. Gutenberg nem egyedül dolgozott, de nem tudjuk konkrétan, hogy pontosan mi volt Schöffer, Fust, Kefer vagy mások része a technikai és az esztétikai jobbításban.

5. Gutenberg tudta, hogy mit csinál, de a dolog *horderejével* nem lehetett tisztában. 1468-ban halt meg, ekkor már több nyomda működött. Az első mainzi nyomtatványok nem adnak rá okot, hogy azt higgyük: ő maga az intelligencia lovagjának hitte magát. Kiadványai (a B 42-t kivéve) középszerűek. A tudományok terén nyomdászatával a régi eszméket szolgálta. A ferencesekkel volt szorosabb kapcsolata, aki pedig nem a „magas tudomány” zászlóvivői voltak. Valamennyi ősnymodát tekintve, az első klasszikus (Cicero) is csak 1465-ben jelent meg. Gutenberg tehát nem helyezhető a humanizmus nagy alakjai közé; a tolerancia vagy

a modernebb gondolatok hívének sem nevezhető. Nem válogatta meg, mit ad ki. Állandó pénzügyi nehézségek közepette azt nyomtatott, amit hamar megfizettek. Hozzá képest Fust már kiadónak (s nem csupán nyomdásznak) számít.

6. Gutenberg végül is ismeretlen maradt; celebrittása ellenére árnyékban van, életének, egyéniségének számos részletét homály fedi: mint például azt,

- mikor jelent meg a teljes B 42?
- miért veszett össze Fust-tal?
- az 1454-es *Indulgentia* egy vagy két műhelyben készült?

- miért volt tényleges nyomdászati karrierje (1450–1458) olyan rövid?

- ki adta ki a B 36-ot és a *Catholicon*-t?
- egy ilyen nagy feltaláló miért nem szignált semmit?

- újtó, kombinátor volt-e, korának gyermeke, erős lélek, intelligens, a jogban jártas, ismerte-e a pénz értékét, tudta-e mainzi munkáinak jelentőségét?

- Mindemellett egész életrajza kártyavár!

Guy Bechtel monográfiája minden bizonnyal – már csak provokatív jellegénél fogva is – az általa is felemlített Gutenberg-szakirodalom-dzsungelt újabb tanulmány-tömeeggel fogja gazdagítani.

MONOK ISTVÁN

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Szedte az Argumentum Kft.
Megjelent 8,58 A/5 ív terjedelemben
HU ISSN 0025-0171
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme
Felelős vezető: Roznai Zoltán
Számítógépes szerkesztés: Köves Gabriella

TARTALOM

<i>Erdő Péter</i> : Nágocsi Gáspár kódexe és a középkori veszprémi jogtanítás	119
<i>Soltész Zoltánné</i> : Révay Mártonné Esterházy Zsófia Isocrates-kötetének kötése és későbbi possessorai	131
<i>Knapp Éva – Tüskés Gábor</i> : Irodalmi emblematika és emblémarecepció Magyarországon 1564–1796	142

KÖZLEMÉNYEK

<i>Sarbak Gábor</i> : Hadnagy Bálint pálos szerzetes kézírása az Egyetemi Könyvtár egyik ősnymotatványában	164
<i>H. Hubert Gabriella</i> : Balassi Istenes énekeinek legelső kiadása?	169
<i>Ojtozi Eszter</i> : Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 17. századi külföldi könyveiben II.	172
<i>Kókay György</i> : „Olim omnis homo natus est liber”. A <i>Contrat social</i> latin nyelvű kiadásának terve 1792-ből	176
<i>Debreczeni Attila</i> : Szentjóni Szabó László és Kazinczy kapcsolatáról	178
<i>Borbély Szilárd</i> : Kiadatlan Csokonai-jegyzetek	184
<i>Kuntár Lajos</i> : Szombathely leghíresebb könyve	190
<i>Rózsa Mária</i> : A Pester Lloyd ismeretlen utolsó számai az Osztrák Nemzeti Könyvtárban	195

FIGYELŐ

<i>Csapodi Csaba</i> Széchenyi-díjas	197
<i>Csapodi Csaba</i> : Pannonia regia	197
<i>Pavercsik Ilona</i> : Húszéves a Kniha	200
<i>Ferenczi László</i> : Húszéves a Maurice Carême Alapítvány	203

SZEMLE

Szabó Miklós – Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700. Szeged, 1992. (<i>Bartók István</i>)	205
A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig. Kiad. Kilián István. Bp. 1994. Argumentum K. (<i>Czibula Katalin</i>)	206
Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai 1526–1848. Bp. 1994. (<i>Egry Gábor</i>)	207
Somorjai Ádám: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának disszertációi (1863–1993). Bp. 1993. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	209
The Sewenth-Century Orange-Nassau Library. Utrecht, 1993. (<i>Monok István</i>)	210
Bechtel, Guy: Gutenberg et l'invention de l'imprimerie. Paris, 1992. (<i>Monok István</i>)	211

SOMMAIRE

<i>Erdő, Péter</i> : Le codex de Gáspár Nágoosi et l'enseignement du droit à Veszprém au moyen âge 119	
<i>Soltész, Elisabeth</i> : La reliure du volume d'Isocrates de M ^{me} Márton Révay, née Zsófia Esterházy et ses possesseurs postérieurs	131
<i>Knapp, Éva – Tüskés, Gábor</i> : L'emblématique littéraire et la réception des emblèmes en Hongrie de 1564 à 1796	142

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Sarbak, Gábor</i> : L'écriture du moine paulinien Bálint Hadnagy dans un des incunables de la Bibliothèque de l'Université de Budapest	164
<i>H. Hubert, Gabriella</i> : L'édition princeps des Chants religieux de Bálint Balassi?	169
<i>Ojtozi, Eszter</i> : Des notes de possesseurs dans les livres étrangers du XVII ^e siècle de la Bibliothèque de l'Université de Debrecen. II.	172
<i>Kókay, György</i> : „Olim omnis homo natus est liber”. L'édition latine du Contrat Social en Hongrie (1792)	176
<i>Debreczeni, Attila</i> : Sur les relations de László Szentjóni Szabó et de Ferenc Kazinczy	178
<i>Borbély, Szilárd</i> : Des notes inédites de Csokonai	184
<i>Kuntár, Lajos</i> : Le livre le plus célèbre de Szombathely	190
<i>Rózsa, Mária</i> : Les derniers numéros inconnus de la revue Pester Lloyd à la Bibliothèque Nationale Autrichienne	195

CHRONIQUE

La prix Széchenyi du Csaba Csapodi	197
<i>Csapodi, Csaba</i> : Pannonia regia	197
<i>Pavercsik, Ilona</i> : La revue <i>Kníha</i> a vingt ans	200
<i>Ferenczi, László</i> : La fondation Maurice Carême a vingt ans	203

REVUE

Szabó, Miklós – Tonk, Sándor: Des étudiants transylvains aux universités étrangères au commencement de l'âge nouveau 1521–1700. Szeged, 1992. (<i>Bartók, István</i>)	205
Les sources et la Littérature de l'art dramatique aux écoles piaristes en Hongrie jusque'à 1799. Red. par István Kilián. (<i>Czibula, Katalin</i>)	206
Fallenbüchl, Zoltán: Les préfets des comitats de la Hongrie 1526–1848. Bp. 1994. (<i>Egry, Gábor</i>)	207
Somorjai, Ádám: Les dissertations de la Faculté de Théologie de l'Université Catholique Péter Pázmány (1863–1993). Bp. 1993. (<i>Kőhegyi, Mihály</i>)	209
The Seventh-Century Orange-Nassau Library. Utrecht, 1993. (<i>Monok, István</i>)	210
Bechtel, Guy: Gutenberg et l'invention de l'imprimerie. Paris, 1992. (<i>Monok, István</i>)	211